

samo jedna filozofija sreće, nego se one u kulturama ili tijekom povijesti razlikuju. To isto važi i danas. Unutar jedne kulture postoje klase, slojevi ili socijalne grupe koje imaju svoja tumačenja i prakticiranja „filozofije sreće“.

Po autorovu mišljenju, potraga za srećom shvaćanom kao „životna radost“ (*kluge Lust*) uključuje ne samo njezin trenutak, nego uključuje cijelu prirodu. Zato se treba orijentirati u više smjerova: (a) samog sebe (na ljudsko tijelo, ćutilnost); (b) na druge – socijalne i kulturne susvjetove i (c) na prirodu. Takva sugestija utemeljena je na njegovu shvaćanju triju hijerarhijski uređenih sustava (priroda, društvo, pojedinac).

Reheis u ovoj knjizi koristi neke ideje koje je izložio ranije u knjizi „Die Kreativität der Langsamkeit. Neuer Wohlstand durch Entschleunigung“ (1996). Prije svega nastavlja razmišljati o procesu usporavanja tempa modernog društva a potom iznosi i neke ideje o praktičnom djelovanju pojedinca. Cilj mu je pokazati da je došlo vrijeme u kojemu se u društvu i društvo kao cjelina treba suprotstaviti sustavnom ubrzanju i razviti novu kulturu vremena (*Zeitkultur*) koja će prihvatiti istodobne razlike vremenskih formi, odnosno primjerenih vremena različitim strukturama. Pretpostavka je prihvatiti *usporavanje kao socijalnu vrednotu*, poželjnu za orijentaciju u radu i životu pojedinca i društva.

Poruka knjige (već na početku, str. 12) jeste da svi zajedno prekinemo lov i jurnjavu i ostavimo si u životu više vremena, jer će nam tako svima biti bolje.

Knjigu možemo shvatiti kao komplementarno razmišljanje o fenomenu ubrzanja promjena struktura modernih društava u cjelini napisano u knjizi Hartmut Rosa:

Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne, 2005.

Sam autor kaže da ova knjiga zahtijeva dvoje: izgrađivanje stvarnosti i novih mogućnosti, jer tko je obolio od „bolesti vremena“ (*Zeitkrankheit*), rekli bismo poglavito od „bolesti ubrzanja“ (*Beschleunigungskrankheit*) taj obično ne vidi nikakva rješenja iz postojeće situacije. Reheis je optimist, jer nudi smjer nekih rješenja i potkrepljuje ih postojećim primjerima iz prakse modernog društva u kojemu treba osvijestiti pitanje ubrzanja i usporavanja a to će u obliku kritike još potrajati.

Ivan Cifrić

Hartmut Rosa

BESCHLEUNIGUNG. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne. Suhrkamp, Frankfurt, 2005., 537 str.

Ubrzanje (*Beschleunigung*) je fenomen modernog društva, a odnosi se na gotovo sva njegova područja – od sfere proizvodnje do sfere svakodnevnog života. Neposredno je povezan s odnosom prema vremenu kao socijalnoj kategoriji, koje je već nekoliko desetljeća postalo konjunktorni diskurs i u socijalnim znanostima.

O pitanju socijalnog vremena pisalo se i ranije. Postoje brojni radovi koji u disciplinarnim okvirima ali i načelno pridonose i razvijanju diskursa o strukturama vremena i njihovoj ulozi (funkciji) u društvu i civilizacijama.

Usporedo s tim fenomenom, neodvojivo od njega, u kontekst vremenskog diskursa uključeno je i pitanje *usporavanja* (primje-

rice, Fritz Reheis, 2006). Ubrzanje i usporavanje tvore komplementarni vremenski diskurs o modernom društvu, posebice o „kasnoj moderni“.

Autorov je cilj dvojak: argumentirano pokazati da se proces modernizacije može promatrati kao proces ubrzanja i skicirati glavne obrise kritičke teorije ubrzanja kao kritičke teorije društva.

Knjiga „Ubrzanje. Promjena vremenskih struktura u moderni“ ima 14 poglavlja organiziranih u četiri dijela. Osim Uvoda (str. 19-67) I. *Temeljna kategorijalna okosnica sistematske teorije socijalnog ubrzanja* (str. 71-158); II. *Način utjecaja i pojavnih oblika: fenomenologija socijalnog ubrzanja* (str. 161-240); III. *Uzroci* (str. 243-329) i IV. *Posljedice* (str. 333-490).

U Uvodnom tekstu kao I. poglavlju, Rosa piše: (1) o strukturama vremena u društvu; (2) o dvije vremenske dijagnoze sadašnjosti i (3) o prethodnim razmišljanjima o teoriji socijalnog ubrzanja.

(1) U sociologijskom smislu se uglavnom konstatiralo da je potrebno socijalne fenomene „temporalno rekonstruirati“ i navodi Bergmannov (1981) stav da je glavni problem sociološke analize vremena izostanak povezanosti s oblikovanjem teorije (str. 20). U općoj sistematizaciji dosadašnjih radova postoje tri kategorije: (1) radovi koji pokušavaju dosadašnje analize sistematizirati i završavaju konstatacijom da su vremenske strukture značajne i da im treba posvetiti pozornost (Giddens 1987, Lauer 1981, Elias 1988, Adam 1990, Nassehi 1993, Nowotny 1993); (2) radovi u subdisciplinama koji vrijeme uzimaju kao samoevidentnu veličinu (Geißler 1999, Levine 1999, Reheis 1998, Sennett 1998); (3) skupina teorijski orijentiranih vremen-

skih analiza ali na apstraktnoj razini pa su empirijski gotovo neprovedive (21).

Knjigu ne smatra prilogom sociologiji vremena, jer ne razmatra pitanja što je vrijeme i kako vrijeme ulazi i djeluje u socijalnoj praksi i strukturama, nego sistematiziranim prilogom u debati o procesima modernizacije i loma između („klasične“) moderne i „kasne moderne“, „postmoderne“ ili „druge moderne“, s aspekta političkih i etičkih posljedica. Vodeća je hipoteza da „moderniziranje nije samo višeslojni proces u vremenu, nego prije svega označava strukturno i kulturno najveću značajnu transformaciju temporalnih struktura i horizonata i da je pritom smjer promjena najprikladnije obuhvaćen s pojmom ubrzanja (str. 24). Ne radi se o posebnoj sociologiji (*Bindenstrich-Soziologie*) odnosno „Sociologiji ubrzanja“ niti o opravdavanju postojeće „Sociologije vremena“.

U sklopu razmišljanja Petera Ahlheita (1988) i Anthony Giddensa, Rosa ističe da se pitanje vremenske perspektive aktera može promatrati na tri razine: vremenske svakodnevice života, *cjeline vremena života* (*Lebenszeit*) i na razini *epohe* (str. 30-31). Tome dodaje i četvrtu razinu, razinu *sakralnog vremena*, koje postoji u svim razvijenim kulturama. Sakralno vrijeme nadilazi linearno vrijeme života i povijesti i utemeljuje svoj početak i kraj u zajedničkom, višem „bezvremenom vremenu“ (*zeitlose Zeit*). Suprotno je od svakodnevnog kvantitativnog *profanog* vremena i ima bezvremeno-ciklični kvalitativni karakter te povezuje vrijeme svakodnevice, životno vrijeme i svjetsko vrijeme u kulturni i djelatni obrazac i strukturnu nužnost (str. 35-36). Ako se ove tri, odnosno četiri razine, ne usklade međusobno i sa sistemskim vremenskim obrascem, nastaju izražajne

posljedice za pojedinca i kolektiv (str. 66). (2) Konstatacija da postoji „krizno vrijeme“ (*Krisenzeit*) nije ništa novo. Ono je konstitutivno u svim definiranjima epoha u kulturnoj povijesti čovječanstva. „Krizno vrijeme“ bi bilo vrijeme koje je u moderni iskočilo iz tračnica i rezultat je „krize vremena“ (*Zeitkrise*).

Ništa novoga se ne događa budući da su iscrpljene utopijske energije, a u diskursu o posthistoriji označava stajališta kao što su „kraj povijesti“ (Fukuyama, 1992; Gehlen 1994), „kraj epohe“ kao okoštavanje – da sve ide prema kraju. Dijagnoze ukazuju na dvojako shvaćanje moderne krajem 20-tog i početkom 21. st.: *ubrzanje* socijalnih promjena i *okoštavanje* socijalnog razvoja (str. 41-42). To je ključni problem našega vremena kao desinkronizacija (*desynchronisierung*). Zato neki ističu tezu o „resinkronizaciji“ koja znači (a) promjenu vremenskog obrasca i (b) smanjivanje otuđenosti pojedinca u sve tri vremenske perspektive (svakodnevicu, vremenu života – biografskom vremenu i povijesnom vremenu), (c) usklađivanje socijalnih sustava – privreda znanost, tehnika koje postaju brže od političkog ili pravnog reguliranja. Resinkronizacija je moguća po cijenu (vremensko) kulturne i (vremensko) strukturne „revolucije“ (str. 66).

U kontekstu „dijagnoze vremena“ (*Zeit-Diagnose*) moderne i loma u moderni, postoje različite pojmovne interpretacije, kao što su: „druga moderna“ (Beck, 1997), odnosno „refleksivna moderna“ (Beck/Giddens/Lash 1996), „proširena liberalna moderna“ (Wagner, 1995), „kasna moderna“ (Hörning, Ahrens i Gerhard, 1997) ili kao „postmoderne“ (Lyotard 1986, Harvey 1990, Welsch 1994); (46-47). Rosa u pojmovnom smislu razlikuje „ka-

snu modernu“ u strukturnom smislu od „postmoderne“ u kulturnoj perspektivi. S pravom pita radi li se o *lomu u moderni* ili o *lomu s modernom* (str. 47). Njegova je heuristička pretpostavka da je u „kasnoj moderni“ ubrzanje prekoračilo kritičnu točku onostranosti i čiji se zahtjev za društvenom sinkronizacijom i socijalnom integracijom više ne može održati (str. 49-50). Posljedica toga je da se tijekom vremena projekt moderne iznova određuje (ovremenjuje - *verzeitlicht*) što povijesno vodi u novu formu „situacijskog identiteta“ i „situacijske politike“.

(3) Procesi kao što su: globalizacija, dezintegracija, individualizacija, informacijsko društvo, itd., su pojavne forme jedinstvene logike razvoja. Za epohu moderne to znači novo iskustvo. Autorova je izlazna hipoteza (*Ausgangshypothese*) kao rezultat istraživanja u ovoj knjizi da je „iskustvo moderniziranja iskustvo ubrzanja“ (51). Naime, po njemu je ubrzanje središnje obilježje promjena vremenskih struktura a kao takva snaga je formiranja struktura u moderni i da su promjena svijesti i vremenskih horizonata *posljedica* i *forme pojavnosti* kao novi stupanj socijalnog ubrzanja (51). Ubrzanje kao i usporavanje su univerzalne i temeljne temporalne tendencije. A što je socijalno ubrzanje? Pitanje nije što si pod tim predstavljamo, nego na što se odnosi. Postoje različiti odgovori: ubrzanje se povijest (Koselleck, 1989, 2000), kultura (Coupland, 1991), društvo i tempo života (Simmel 1897; Levine 1999), vrijeme kao takvo (Gurvitch, 1963; Schmied 1985:86) ili se naprosto sve ubrzanje (Altvater, 2002:285, Gross 1994:155, Eriksen, 2001:50).

U istraživanjima fenomena ubrzanja nastaje poteškoća empirijske provjere ubr-

zanja socijalnih promjena u smislu definiranja njegovih relevantnih indikatora. Moguće je ubrzanje definirati kao ubrzanje inovativnih rata.

Rosa napominje da su moguća tri metodička prigovora (str. 59): (1) Prigovor *signifikantnosti empirijskih nalaza* postoji u činjenici da istodobno postoje dva suprotna trenda: trend ubrzanja i trend usporavanja. Usporavanje očito nije sporedni fenomen u vremenskim dijagnozama; (2) prigovor *signifikantnosti kvantiteta*, jer su iz fenomena ubrzanja mnogi isključeni – nezaposleni, bolesni, obespravljani, dakle socijalno marginalizirani kao žrtve modernizacije. Po tome ubrzanje ne bi bilo obilježje koje definira moderniziranje.

Vremenske strukture su povijesne veličine koje se mogu u izvjesnom smislu mijenjati, dok se prostorne strukture ne mijenjaju. Početak ubrzanja je u razdvajanju prostora i vremena: „Trenutak rođenja moderne bila je emancipacija vremena od prostora“ (str. 61). Ne postoji analogno ubrzanje.

(3) Treći metodički prigovor odnosi se na *pojam vremena*. U zapadnoj eurocentričnoj kulturi razvio se linearni, apstraktni, komodificirajući pojam vremena, koji se razlikuje od poimanja vremena u drugim kulturama. Rosa ističe da u studiji ne piše *univerzalnu* povijest vremena, niti razvija *apovijesni* pojam vremena, nego pokušava obuhvatiti *razvojnu dinamiku zapadnog obrasca moderne* (str. 63).

I.

U prvom dijelu knjige (*Temeljna kategorijalna konstrukcija sistematske teorije socijalnog ubrzanja*) dva su poglavlja (drugo i treće): *Od ljubavi prema pokretu do zakona ubrzanja: promatranje moderne* (str. 71-

111) i *Što je socijalno ubrzanje?* (str. 112-158).

U II. poglavlju dva su odjeljka: „Ubrzanje i kultura moderne“ i „Modernizacija, ubrzanje i teorije društva“.

U *prvom* odjeljku (*Ubrzanje i kultura moderne*) navodi autore različitih interpretacija o kulturi moderne. Iz povijesti kulturne borbe za tehnologije ubrzanja izvodi tri zaključka: (a) tehnološko ubrzanje na odvija se jednakomjerno linearno, nego u mahovima u kojima postoje otpori koji ga žele prekinuti; (b) u raspravama o ubrzanju i usporavanju može se iščitati i nostalgija za „polaganim životom“ kao kvalitetom nasuprot euforijom za tehničkim ubrzanjem (fudurizam, manifest F. T. Marinettija) koji slave brzinu; (c) diskurs o usporavanju i ubrzanju nije završen i nastavlja se (str. 80-81).

U odjeljku (*Modernizacija, ubrzanje i teorije društva*) najprije piše koliko su klasični sociologije (M. Weber, G. Simmel, É. Durkheim, Marx) pridonijeli analizi temporalnih struktura. Posebice spominje razmišljanja K. Marxa. U njegovoj analizi povijesti i kapitalizma modernizacijski procesi se pojavljuju kao proces ubrzanja. Dok Marx govori o *nedostatku dobara*, M. Weber govori o *kapitalističkom ethosu* kao postupanju s vremenom kao nedostatnom dobru. É. Durkheim *anomiju* vidi kao posljedicu brzih socijalnih promjena (95). Simmel suprotstavlja „brzi grad“ „usporenom selu“.

Posebice ističe radove P. Virilija, F. Reheisa i K. Kirchmanna koji ubrzanje teorijski postavljaju kao cilj. Virilio pojmom „dromologia“ označava znanost o povećanom ubrzanju pa se cjelokupna ljudska povijest (ne samo moderna) može reinterpretirati kao povijest ubrzanja u kojemu ubrzanje

postaje povijesni subjekt. U povijesnom smislu moć je prije svega moć kretanja, osobito vojna i vojno-tehnička borba za vlast koja je korijen „dromokratske revolucije“ (Virilio, 1980:61); (102-103). Industrijsku revoluciju interpretira kao *dromološku revoluciju* (str. 127).

Autor drži da je smisleno promatrati proces modernizacije: u kulturnom smislu kao *racionaliziranje*, u (društveno)strukturnom kao *diferenciranje*, u odnosu na razvoj personalnosti kao *individualiziranje*, u odnosu prema prirodi kao *instrumentaliziranje* ili *domesticiranje* (105) što prikazuje u obliku sheme (108). Ubrzanje se odražava kao element i aspekt svakoga od četiri (kulturni, strukturni, odnos prema prirodi i personalnosti) povezana razvoja. Ubrzanje je središnji razvojni princip u vremenskoj dimenziji moderne (110).

U *trećem* poglavlju (*Što je socijalno ubrzanje?*); (str. 112-158) navodi definiciju Helge Nowotny koja kaže da ubrzanje „nije samo povećana brzina svih socijalnih tijekova“, nego je ubrzanje (odnosno mobilnost) dobara, ljudi, energije, novca i informacija s povećanom čestinom zamjene postalo zajednička *socijalna norma*. Socijalno ubrzanje pojavljuje se u dvije temeljne forme: (a) intencionalno i ciljno usmjereno *tehničko-teleološko* ubrzanje (uspjesi u sportu, transportu, kompjuterskoj tehnologiji) i (b) povećanje *socijalnih rata promjena* (ubrzanje preferencija zanimanja, stranačkih preferencija, zamjene intimnih partnera) u jedinici vremena (str. 113).

Rosa moderno društvo naziva „Društvo ubrzanja“ (*Beschleunigungsgesellschaft*); (str. 120). Shvaća ga u smislu spajanja vremenskih resursa (strukturnih i kulturnih) obiju formi ubrzanja – tehničkog ubrzanja i povećanja tempa života.

Po njegovu mišljenju mogu se razlikovati *tri dimenzije* (forme) socijalnog ubrzanja: *tehničko* ubrzanje, ubrzanje *socijalne promjene* i ubrzanje *tempa života* (str. 124). Svaku od ovih dimenzija analizira i opisuje u zasebnim odjeljcima. Ubrzanje socijalne promjene definira kao povećanje rate propadanja djelatno orijentiranog iskustava i očekivanja i kao skraćivanje vremenskog prostora funkcionalnih i djelatnih sfera (str.133).

Preko pojma ubrzanja moguće je shvatiti prošlost kao *ono što više ne važi* a budućnost kao *ono što još ne važi* (str. 131). Otuđa nastaje pluraliziranje područja vrednota, funkcija i djelovanja, što u biti znači ideju o „neistovremenosti istovremenog“ (*Ungleichzeitigkeit des Gleichzeitigen*). Fenomen je rezultat postojanja različitog stupnja razvijenosti društava, različitih kultura i time različitih vremenskih iskustava i percepcije socijalnog vremena. To znači da proces modernizacije niti ubrzanje ne teku svugdje linearno nego diferencirano ali i to da u pojedinim dimenzijama socijalnog ubrzanja i unutar njih postoji različito ubrzanje. Isto tako može se govoriti o *ubrzanju društva* i ubrzanju *u društvu* (str. 133).

Postoje i *otpori* ubrzanju - kočenje, odnosno usporavanje (*Entschleunigung*) koji utječu na postojanost (*Beharrung*) – održanje postojećega i protiv promjene. Reheis (1999) definira usporavanje kao smanjivanje brzine, polaganost, imajući na umu „alternativni koncept visokoj ubrzanosti i „nonstop društvu“ (*Nonstopgesellschaft*). Postojanost (*Beharrung*) i pokret (*Bewegung*) se pojavljuju u povijesti moderne ne kao razvojna linearnost, nego (kako to, primjerice, Marx objašnjava) slijede dijalektičku razvojnu logiku proizvodnih

snaga i proizvodnih odnosa a povećanje ubrzanja postaje pokretački moment (moderne) povijesti (str. 157).

Rosa u analitičkom smislu navodi pet kategorija usporevanja (postojanosti), odnosno granica ubrzanja: (a) prirodne granice: (geo)fizikalne, biološke i antropološke granice brzine; (b) otoci (oaze) usporevanja (neprihvaćanja socijalnih promjena?); disfunkcionalne popratne posljedice (zastoj u prometu; nesinkroniziranost – vrijeme čekanja), osobito prirodne katastrofe, ratovi, nesreće; (c) usporevanje kao ideologija smislu kritike kulture (protesti, ponekad ideološki utemeljeni, protiv nove tehnologije) s ciljem zaustavljanja akceleracije moderne a u ime boljeg društva; (d) usporevanje strategije akceleracije (samostani, joga); (e) struktura i kulturna ukočenost (okoštavanje) ili kristalizacija kao unutarnji element i inherentni komplementarni princip procesa ubrzanja (str.139).

II.

U drugom dijelu (*Načini utjecaja i pojavne forme: fenomenologija socijalnog ubrzanja*); (str. 161-240) posebno se koncentrira na svaku od triju dimenzije socijalnog ubrzanja: tehničko ubrzanje, ubrzanje socijalne promjene i ubrzanje tempa života.

Tehničko ubrzanje je dovelo do gubitka orijentacijske funkcije prostora zamijenjenoga transportnim procesima i elektronički posredovanim informacijama. U fenomenološkoj perspektivi mijenja odnose prema prostorne, vremenske, predmetne (stvari) i socijalne odnose (str. 189). Postoje lokalne i regionalne razlike, ovisne o klimi, političkim strukturama, itd. Prostor gubi na značenju kao nepromjenjivi uvjet modernizacije. Nastaje prostor „bez mjesta“ i „bezvremeno vrijeme“.

U *petom* poglavlju piše o *ubranju socijalne promjene*. Njegova je teza da je tempo socijalne promjene – od *intergeneracijske brzine* (tempa) promjena u ranoj moderni, preko faze dodatne sinkronizacije s generacijskim slijedom u „klasičnoj moderni“, tendencijski postao *intrageneracijski tempo* u kasnoj moderni (*Spätmoderne*); (str. 178). Moderno društvo „kasne moderne“ označeno je prijelazom od generacijske u intrageneracijsku promjenu struktura zaposlenosti i razmjene radne snage (str. 184). „Postigne li socijalna promjena intrageneracijski tempo, može se očekivati da danas ima široke konsekvence za mogućnost i oblike socijalne integracije i kulturne reprodukcije“ (186). Istodobno žive različite generacije u izoliranim subsvjetovima a između njih nastaje pukotina (*Kluft*): gledaju različite TV programe, čitaju različite časopise, različito se odijevaju, hrane, itd. Takav generacijski odnos manifestacija je „neistodobnosti istodobnoga“.

U *šestom* poglavlju piše o *ubranju tempa života* i paradoksima „iskustva vremena“ (*Zeiterfahrung*). Robert Lewine (1999: 179) predlaže da kulturno određen tempo života empirijski obuhvaća tri indikatora: *brzinu hoda, radno ubrzanje i točnost javnih satova*. Rosa pita što se time stvarno mjeri? Tempo socijalnog života? (str.196). Rosa definira ubrzanje tempa života kao „povećanje djelatnih i doživljajnih epizoda u jedinici vremena u slijedu smanjivanja vremenskih resursa“ (str. 198, 133). Aktivnosti (djelovanje) mogu biti brže, pauze reducirane ili *paralelno izvođene* (*Multitasking*) – u vožnji se jede, u hodu telefonira, itd. K. A. Geißler (2002) govori o „*simultantima*“; „...prosječni tempo života ubrao od početka moderne kontinuirano,

iako ne linearno, nego u zamasma pauza i malim okretanjima trenda“ (str. 199).

Svakodnevnica je postala mobilna i vremenski preciznija a povećanje tempa života je reakcija na smanjivanje vremenskih resursa. U industrijskim društvima (primjerice Japan) uočljiv je porast *stresa* i *nedostatka vremena* (vremenske stiske - *Zeitnot*), koji utječu na zabrinutost o izlazu. Pojava dvaju prirodnih korelata: *strah* od prilagodbe i *prisilna* prilagodba, uzrokuju *iskustvo stresa* (str. 469-79).

Svoja promišljanja o subjektivnom iskustvu vremena naslanja se na neke studije kao i Waltera Benjamina. Iskustvo vremena izražava se kao „subjektivni paradoks vremena“ (*subjektive Zeitparadoxon*): kratko vrijeme doživljaja a dugo vrijeme sjećanja (*Kurz-Lang-Muster*) ili dugo vrijeme doživljaja a kratko vrijeme sjećanja (*Lang-Kurz-Muster*).

U „kratko-kratko obrascu“ (*Kurz-Kurz-Muster*) označava društvenu stvarnost i drži da se društvo predstavlja u istoj mjeri kao *doživljajno bogato* i *iskustveno siromašno* (str. 470).

III.

Treći dio pod naslovom *Uzroci* sadrži tri poglavlja (sedmo, osmo i deveto). U njemu raspravlja o pokretačkim motorima moderne logike povećanja i njegove povezanosti s ubrzanje. Ubrzanje predstavlja strukturno i kulturno izraženu osnovnu tendenciju moderne kao *sui generis*. Ona se ne daje reducirati na neke druge procese moderniziranja (racionaliziranje, diferenciranje ili ekonomiziranje). Proces tehnčkog ubrzanja tendiraju transformaciji etabliranih prostor-vrijeme-režima (*Raum-Zeit-Regime*) i s njima transformiraju socijalne odnose i samoodnose su-

bjekata pa su tehničke inovacije su moćni pokretač socijalne promjene.

U *sedmom* poglavlju (*Socijalno ubrzanje kao samopokretački proces: akceleracijski krug*) elaborira i argumentira tezu da je „socijalno ubrzanje u moderni postalo samoj sebi pokretački proces u formi triju razina“ - tehničkoj, socijalno i životnoj (str. 243). Tehničko ubrzanje je neposredna posljedica smanjivanja vremenskih resursa, s ciljem štednje vremena, što povećava potrebu za tehnikom i time ubrжава tempo života (str. 244) i ubrzanje socijalne promjene koja tako postaje neposredna posljedica tehničkog ubrzanja (str. 248). Ubrzanje tempa života neposredna je posljedica ubrzanja socijalne promjene.

Kapitalizam i funkcionalno diferenciranje su dvije neovisne logike motora ubrzanja. U „klasičnoj moderni“ najmarkantniji akceleratori ubrzanja su birokracija i fordistički režim rada ali su u kasnoj moderni postali kočničari ubrzanja.

Promjene se izražavaju u terminima globalizacija, koja nije tek globalno širenje procesa različitih transakcija, nego je njezina novost u *brzini* koja tendencijski transformira stabilan prostor „klasične moderne“ u postmoderini *prostor dinamičnih struja* i zamjenjuje linearni i sekvencijalni poredak vremena s novom formom koja putem istodobnosti definira „bezvremeno vrijeme“ i radikalno „ovremenjeno“ (*verzeitlichte*) vrijeme (str. 477).

Ubrzanje socijalne promjene u „ranoj“ i „klasičnoj“ moderni opisuje u *političkoj* dimenziji kao *ovremenjavanje povijesti* a u *identitetsko-analitičkoj* perspektivi kao *ovremenjavanje života*. U tom kontekstu prijelaz prema „kasnoj moderni“ može se identificirati kao „odvremenjavanje vremena“ (*Entzeitlichung*) povijesti i života. Iz

toga slijedi percepcija „kraja povijesti“ kao prijelaz u stanje *neistodobnih* formi prema bezvremeno-istodobnim alternativama (monarhija, demokracija, propast države, koloniziranje, dekoloniziranje nisu više istodobni stadiji razvoja). Percepcija „kraja povijesti“ odgovara percepciji prijelaza od *stabilnog identiteta*, institucionalne sigurnosti i oblikovanog života kao „životnog plana“, prema *otvorenom i nepredvidivom* životu koji će se iskusiti kao *igra*. *Situacijska politika* u kasnoj moderni vodi *situacijskom identitetu* koji kroz intrageneracijski tempo socijalne promjene postaje *transituacijski* ali *bez smjera* (str. 478).

Dinamički procesi koji su u „klasičnoj moderni“ oblikovali usmjereno, napredno kretanje i omogućavali individualni i kolektivni razvoj, u „kasnoj moderni“ djeluju kao kretanje bez smjera i time na „bjesomučno mirovanje“ („*rasende Stillstand*“) kao „ukrućenost“ (*Erstarrung*). Obrtanje ubrzanja i kretanja utječe na stanje u kojemu *ništa ne ostaje kakvo jest, iako se bitno ništa ne mijenja* (str. 479).

U *osmom* poglavlju (*Ubrzanje i rast: eksterne pokretačke snage socijalnog ubrzanja*), ističe da se ubrzanje pojavljuje kao količina rasta u jedinci vremena (transport, proizvodnja, trgovina, doživljaj, itd.). Postoje tri međusobno neovisna „*eksterna*“ *socijalna motora: novac* – ekonomski motor, *obećanje ubrzanja* – kulturni motor i *temporaliziranje kompleksiteta* – socio-strukturni motor.

Navodi Franklinovu izreku: „Vrijeme je novac“ a navodi i druge autore. Raspravlja o pitanjima radnog i slobodnog vremena u industrijskom društvu. *Ekonomska logika djeluje kao akceleracijski faktor tehničkog ubrzanja* (str. 310).

Ubrzanje je od ekonomsko-tehničkog postalo kulturni faktor jer povećanjem pro-

izvodnje povećava konzum i stvara nove kulturne fenomene (*Fastfood, Blitzkrieg* ili *Randrodler*). Ono obećava bolju budućnost, stalni prosperitet, apsolutno bogatstvo, svijet bez kraja i apokalipse, dakle ono što je u sebi nosilo obećanje napretka (Fromm, 1984). Moderna kultura obilježena je s obećanjem pokretačke opruge s principima vremenske učinkovitosti i tako s očekivanjima ubrzanja. (284). *Kulturna logika povećanja pokreće ubrzanje tempa života. Funkcionalno diferenciranje ubrzanja socijalnu promjenu* na povijesno bespri-mjeran način (str. 310).

U *devetom* poglavlju (*Moć, rat, ubrzanje – država i vojska kao institucionalni akceleracijski ključ*) piše o ključnim institucionalnim faktorima akceleracije vremena. To su nacionalna država i vojni sektor koji su putem reguliranja i standardiziranja značajno poticali modernizacijske procese a time i djelovali na ubrzanje, prije svega tehničko-tehnološko. Na taj način su dinamizirali razvoj.

IV.

U četvrtom dijelu *Posljedice* pet je poglavlja (X-XIV). Glavna teza ovoga dijela knjige koju jest ta, da se moderna nalazi na prijelazu od vremensko-strukturnih osnova u specifičnom smislu u posthistorijsku i time postpolitičku fazu (str. 328).

Deseto poglavlje (*Ubrzanje, globaliziranje, postmoderna*) posvećeno je promišljanju odnosa između pojmova ubrzanje, globalizacija i postmoderna te se referira na tekstove U. Becka, Z. Baumanna, M. Castellsa, itd.

Postmoderna se može reformulirati kao postignuto društveno stanje moderne u kojemu je nastalo nešto „novo“, tj. ubrza-

nje socijalnih odnosa prevladalo je kritičku točku (odnosno ubrzanje generacijskog slijeda) i prešlo u novu kvalitetu u kojoj su prekinuti procesi linearnost i sekvencijalnosti i koje se može opisati kao „ovremenjivanje vremena“ (*Verzeitlichung der Zeit*) odnosno „odvremenjivanje“ (*Entzeitlichung*); (str. 348-9).

Globaliziranje je za njega proces i politički projekt s postignutim novim akceleracijskim stupnjem (str. 351).

U *jedanaestom* poglavlju (*Situacijski identitet*) piše o promjeni identiteta tijekom moderne. U tradicionalnim društvima se polaganije mijenjaju strukture pa subjekti imaju *substancijalni identitet a priori* a u „klasičnoj moderni“ identitet se izražava kao *stabilni identitet a posteriori*. U „kasnoj moderni“ nastupile su promjene („drugi val individualiziranja“ i val pluraliziranja) koje omogućavaju veće promjene slobodnog *kombiniranja* i *revidiranja* temelja identiteta i time mogućnosti izbora. (obitelj, zanimanje, religijska pripadnost, stranačka preferencija, mreže prijatelja nisu više fiksne, stabilne kategorije). Identitet postaje *tranzitoran* i mijenja se u intrageneracijskom tempu promjena (pojedinačnik nije trajno pekar, katolik ili sociolog *per se*, nego „u određenom momentu“; pojedinac je bio netko i ubuduće će moći biti netko drugi). Život se ne zbiva prema nekom planu (*strategijsko* vođenje života), nego prema situacijskim događanjima (*situacijsko* vođenje života). Ovaj oblik pretpostavlja logiku fleksibiliziranja i decentraliziranja koje utječe na promjenu vremenskih perspektiva (prošlost, sadašnjost, budućnost). Situacijski identitet znači da nijedno identitetsko obilježje po sebi nije više stabilno, nego se obilježja mijenjaju prema situaciji.

U *dvanaestom* poglavlju (*Situacijska politika*) zalaže se za smanjenje uloge politike. Ovdje ističe dvije mogućnosti utjecaja politike: povećanje *ubrzanja* svih događanja sve do situacije u kojoj nema više trajanja pa niti posljedica; usporavanja (*Verlangsamung*). Po Thomasu Jungu povijest gubi važnost ako događaji implodiraju u aktualnost i *kristalizacije* povijesti (podnošljivost – *Trägheit*) sve dok ne nestane i okošta pod težinom vlastite „mase“ (str. 420-1).

Trinaesto poglavlje (*Ubrzanje i ukrućenost - Erstarrung: Pokušaj novog određenja moderne*) postavlja pitanje postoji li se dvostruki strah: od promjene (*Wandel*) i od postojanosti (*Beharrung*) U antici promjenu zastupa Heraklit (sve teče) a Parmenid postojanost (nepromjenjivi bitak); (str. 429). Nasuprot ontološkom i antropološkom razumijevanju, Rosa drži da slika neke epohe i vremenska životna perspektiva u visokom stupnju ovise o društveno endogenoj socijalnom i kulturnom ubrzanju promjene i da se to ubrzanje tijekom moderne povećava i ubrzano vodi novom iskustvu povijesnosti kao tendencije u kretanju i postojanosti u smislu dinamiziranja. Povijest moderne ne može se opisati samo kao povijest ubrzanja bez pokretačkih snaga proturječnosti.

Rosa pokazuje da s ubrzanjem (tehničko, socijalno životno) u „kasnoj moderni“ „*ništa ne ostaje kakvo jeste*“ ali istodobno „strukturna kristalizacija“ ima velike posljedice za kulturni razvoj i povezana je s fenomenom ukrućenosti (*Erstarrung*) moderne pa u tom kontekstu percipira „kraj povijesti“ i „povratak uvijek istoga“ u kasnoj moderni (str. 437). Društvo gubi karakter politički oblikovanog projekta a u kulturnoj perspektivi izranjaju vrijed-

nosne orijentacije aktivizma, univerzalizma, racionalizma i individualizma kao komplementarni principi povećanja rasta i ubrzanja.

Od rane moderne preko „klasične moderne“ do kasne moderne bili izloženi dvostrukoj transformaciji: ovremenjivanja (*Verzeitlichung*) i odvremenjivanja (*Entzeitlichung*). U „klasično moderni“ socijalni poredak se mijenjao usmjereno politički kontrolirano, kontinuirano s mogućnošću kontrole i bez dramatičnosti socijalnih lomova (str. 447). Lom između klasične moderne i „kasne moderne“ je onaj moment „povijesti ubrzanja“ u kojemu su prekoračene sposobnosti oblikovanja i integracije subjekata i društava.

Četrnaesto poglavlje (*Zaključna riječ: Bjesomučno mirovanje? Kraj povijesti?*).

Promjene modernog društva su tako brze i empirijski očite da se mogu obuhvatiti pojmom socijalna akceleracija. Kao temeljno iskustvo modernizacije može se formulirati u smislu da je vrijeme iskočilo iz žljeba (460). Iskustvo moderniziranja ekvivalentno je s ubrzanjem pa podsjeća na riječi da će sve staleško i postojeće nestati („*alle Ständische und Stehende zu 'verdampfen'*“). U sociološkom smislu klasična sociološka dijagnoza modernizacije može se rekonstruirati kao dijagnoza ubrzanja. Sociološka teorija je u 20. st. preferirala je statične društvene modele a proces modernizacije modelirala prema obrascu „komparativno-statične analize s dimenzijama strukturnog *diferenciranja*, kulturnog *racionaliziranja*, *individualiziranja* u odnosu na osobnost i *domesticiranja* u odnosu na prirodu (461).

Za suvremeni diskurs predlaže razlikovanje triju dimenzija socijalnog ubrzanja: *tehničko ubrzanje* (u smislu tehničkog pro-

gresu), *ubrzanje socijalne promjene* (u smislu povećanja rata socijalnih promjena) i *ubrzanje tempa života* (u smislu reakcije na smanjenje vremenskih resursa u kojemu se manifestira u iskustvu vremenske stiske i stresa a s druge strane manifestira se kao broj djelatnih (*Handlungs-*) i doživljajnih (*Erlebnis-*) epizoda u jedinici vremena); (462-3).

Ubrzanje postavlja pitanje „pokretačkih motora“ (*Antriebsmotoren*) i povezivanja rasta i ubrzanja. Snage ubrzanja i snage održanja, odnosno snage postojanosti (*Beharrungskräfte*) mogu se kategorijalno obuhvatiti pa predlaže pet kategorija fenomena koji se suprotstavljaju dinamiziranju ubrzanja (str. 464-465):

1. prirodne (geofizikalne, biološke, antropološke) granice brzine;
2. teritorijalni, kulturni i strukturni otoci usporavanja (*Entschleunigung*);
3. nenamjerne sporedne posljedice procesa ubrzanja koji vode dijelom disfunkcionalnim i patološkim posljedicama (koje se prepoznaju kao problemi desinkronizacije – primjerice, vrijeme čekanja);
4. fenomen intencionalnog usporavanja u dva oblika: „funkcionalnog“ ili „akceleracijskog“ usporavanja u smisli individualnog i kolektivnog moratorija ili faza zabave (višetjedni boravak menadžera u tišini nekog samostana) a koji zapravo služe kao prikupljanje dodatne snage pojedincu za nastavak ubrzanja (primjerice služe poboljšanju inovacija). Usporavanje može postati ideologija pokreta, koji poprima fundamentalistički karakter i nastupa u ime boljeg društva. Možda ideja usporavanja postane dominantna ideologija 21. stoljeća (str.465);
5. peti fenomen kao snaga polaganosti navodi strukturnu i kulturnu tendenciju ukrućenosti (*Erstarrung*), koja je temelj za

iskustvo „nedogađanja“ i mirovanja. Radi se o „kulturnoj kristalizaciji“, odnosno kraju povijesti ili kao percepcija „povratka uvijek istoga“. (sličnoga?).

Razdoblje moderne, osobito „kasne moderne“, nije samo razdoblje ubrzanja – „sve“ ide brže. Moderni je konstitutivan (korespondirajući) suprotan proces usporavanja pa se u modernizaciji očituje pomicanje balansa između snaga dvaju kretanja (*Bewegung*) - jednoga u korist ubrzanja (*Beschleunigung*) i drugoga u korist usporavanja (*Entschleunigung*); (str. 466).

Na kraju četvrtoga dijela postavljena su dva pitanja. Prvo se odnosi na mogućnost nastavka povijesti kao kraja povijesti ubrzanja (*Beschleunigungsgeschichte*) a drugo na kritički potencijal teorije ubrzanja (*Beschleunigungstheorie*) kakvu je autor pokušao razviti. Ona nudi mjerila za poželjnost ovakvog ili onakvog daljnjeg razvoja (str. 479).

Autor vjeruje da je svojim istraživanjem ocrtao vidljive obrise kritičke teorije ubrzanja kao kr. t. društva, koja ne smjera na kritiku *produktivnih odnosa* (ishodište starije kritičke teorije društva), odnose razumijevanja (*Verständigungsbeziehungen* - Habermas) ili odnose priznanja (*Anerkennungsbeziehungen* - Honneth), čija su normativna mjerila postala problematična, nego na kritičku dijagnozu *strukture vremena* (*Temporalstrukturen*) ili *vremenskih odnosa* koji se nalaze „iza leđa aktera“; (str. 480).

Rosa upozorava da etički i politički nekontrolirani trend akceleracije ne šire samo normirajuću snagu nego su potencijal za proizvodnju „patologije ubrzanja“ (str. 482). Vremenske strukture društva ubrzanja (*Beschleunigungsgesellschaft*) do-

vodi subjekte u situaciju da „žele ono što ne žele“ (*zu wollen was sie nicht wollen*), tj. izbacuje ih iz vremenski stabilne perspektive (str. 483).

Rosa postavlja pitanje o daljem kretanju povijesti. Ima li ona prirodni gravitacijsku točku prema kojoj se nezaustavljivo kreće ili je moguće misliti u alternativnim formama ekvilibrija između kretanja i postojanja (*Beharrung*). Moguća su četiri scenarija (str. 486):

1. pomiriti projekt moderne s brzinama kasne moderne, odnosno postići novi ekvilibrij na višoj brzinskoj razini, čime bi se ponovila „klasična moderna“;
2. definitivno napuštanje „projekta moderne“ što bi vodilo nastajanju postmodernih formi subjektiviteta i nove vrste politike spontane samoorganizacije (u stilu Hardta i Negrija) o kojima se za sada teško može više reći, jer kraj povijesti ubrzanja ostaje nepregledan; (str. 487); Za ovaj scenarij se može reći da je pobjeda procesa modernizacije;
3. pokušaj suprotstavljanja osamostaljenim snagama ubrzanja. Radi se o „zahvatu kočnice“ (*Griff zur Notbremse*) koja bi (individualno i kolektivno) kontrolirala mjeru socijalnog tempa. Pretpostavlja *resinkronizaciju* u smislu političkog zahvata u razvojnu autonomiju najbržih sistema funkcija. (488). „Zahvat kočnice“ može se shvatiti u smislu Benjaminova radikalnog i revolucionarnog „iskorakom iz povijesti“ (*Ausstieg aus der Geschichte*), „revolucija protiv napretka“ a time „spasonosni skok iz moderne“ (488-9);
4. nezaustavljiv nastavak postojećega tijeka, koji je i najvjerojatniji a u kojemu može doći do propasti antinomije između kretanja i stanja mirovanja. To može biti kolaps ekosustava ili kao konačna propast socijalnog i vrijednosnog poretka pod pritiskom patologija

ubrzanja i gubitkom sposobnosti balansiranja kretanja i postojanosti (*Beharrung*); (489). Autor smatra da između konačne katastrofe i radikalne revolucije ne postoji definitivni kraj.

Ivan Cifrić

Patrick Guillaumont
CAUGHT IN A TRAP. Identifying the Least Developed Countries
Economica, Paris, 2010., 386 str.

Dok sam čitao ovu knjigu, snažni potres pogodio je Haiti. Kada se tako nešto dogodi uvijek se pitamo je li moguće umanjiti posljedice takvih katastrofa u budućnosti. Može li ova knjiga ponuditi odgovor na pitanje zašto je toliko ljudi moralo poginuti zbog zemljinog podrhtavanja? Prije svega, Haiti je jedna od najnerazvijenijih zemalja na svijetu te se nalazi na dnu popisa prema gotovo svim indikatorima razvijenosti: ima nizak prosječni dohodak, nisku vrijednost ljudskog kapitala, dok je indeks ekonomske osjetljivosti vrlo visok. U usporedbi s drugim zemljama Haiti ipak nije najgori u svemu. Zapanjuje činjenica da dok je većina drugih nerazvijenih zemalja svoju političku samostalnost stekla tek 1960ih i 70ih godina, Haiti je nezavisan od 1804.! Usprikos tome, čini se da ova zemlja još uvijek nije u poziciji nositi se s većim izazovima - upala je zamku siromaštva.

Patrick Guillaumont započinje svoju knjigu jednostavnim pitanjem - "što su to uopće nerazvijene zemlje" - te odmah daje i konačan odgovor. 49 zemalja se danas svrstava u najnerazvijenije zemlje svijeta (engl. *least developed countries* - LDCs),

prema određenim kriterijima i procedurama koje se koriste za svrstavanje a koji su potvrđeni rezolucijom Opće skupštine UN-a. U ovu kategoriju su svrstane zemlje koje imaju nizak dohodak, značajne strukturalne zapreke napretku a tu se osobito misli na nizak ljudski kapital i visoku ekonomsku osjetljivost. U razdoblju nakon utvrđivanja kategorija za određivanje najnerazvijenijih zemalja (LDCs), broj zemalja na popisu se udvostručio te trenutno uključuje 40% zemalja u razvoju, s preko 750 milijuna ljudi ili 11,8% svjetskog stanovništva. S druge strane, njihov bruto nacionalni dohodak (BDP) iznosi samo 0,7% svjetskog BDP-a te 3,2% BDP-a zemalja u razvoju, izračunato na temelju deviznog tečaja (UNDP 2007). Kada se usporedba vrši na temelju kupovne moći, razlike su nešto manje. Najnerazvijenije zemlje (LDCs) imaju udio od oko 1,8% svjetskog BDP-a te 4,0% BDP-a zemalja u razvoju. Većina najnerazvijenijih zemalja ima nizak ili srednji broj stanovnika, smještene su u Africi te ili nemaju izlaza na more, ili su otočne, ili se nalaze u sušnim područjima. Haiti je jedina latinoamerička zemlja koja se nalazi na popisu najnerazvijenijih zemalja.

U literaturi i međunarodnim odnosima navode se i neke druge (neslužbene) strukturalne kategorije za određivanje najnerazvijenijih zemalja. Dok je pojam „najnerazvijenije zemlje“ (LDCs) službena kategorizacija Ujedinjenih naroda, Svjetska banka svake godine empirijski utvrđuje kategoriju „zemalja s niskim dohotkom“ (engl. *low-income countries*), koju sačinjava 60 ili više zemalja. U upotrebi je još jedna, geografska, kategorija „malih otočkih zemalja u razvoju“ (engl. *small island developing countries*) koju sačinjava